

Vergaderjaar 2007–2008

22 112

Nieuwe Commissievoorstellen en initiatieven van de lidstaten van de Europese Unie

Nr. 585

BRIEF VAN DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING, RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEUBEHEER

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 2 november 2007

Hierbij stuur ik u de reactie toe op het EU Groenboek «Aanpassing aan klimaatverandering-mogelijkheden voor EU-actie» zoals het Kabinet deze naar de Europese Commissie wil sturen.

Bespreking met Uw Kamer is voorzien. De sluitingsdatum voor het geven van een reactie aan de Europese Commissie is 30 november 2007.

De minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,
J. M. Cramer

Concept – Nederlandse reactie op het Groenboek «Aanpassing aan klimaatverandering – mogelijkheden voor EU actie»

Inleiding

Nederland is verheugd over het initiatief van de Commissie om een Groenboek over adaptatie uit te brengen. Het verwelkomt deze analyse als een constructieve bijdrage aan de ontwikkeling van beleid op een voor Nederland zeer belangrijk terrein. Nederland vindt, net als de Commissie, dat vroegtijdige actie geboden is. Hoe langer wordt gewacht met aanpassen, hoe moeizamer het zal zijn en hoe duurder de te nemen maatregelen zullen zijn. Nederland wil onder de aandacht brengen dat klimaatverandering weliswaar negatieve gevolgen heeft, maar tegelijkertijd ook kansen biedt voor nieuwe ontwikkelingen.

De 28 vragen die in het Groenboek Adaptatie worden gesteld, worden in deze Nederlandse reactie beantwoordt.

Relatie met ruimtelijke ordening

De reactie is gebaseerd op de Nationale Adaptatie Strategie, die Nederland recent heeft opgesteld. In deze strategie zijn uitgangspunten, leidende principes, dilemma's en voorstellen voor nadere actie geformuleerd om Nederland aan te passen aan veranderde omstandigheden. Nederland pakt adaptatie via ruimtelijke ordening aan. Ruimtelijke ordening is een horizontaal thema dat in sectoraal beleid terugkomt. Het is geen separaat thema in het Groenboek, maar op verschillende plekken in het Groenboek laat de Commissie zien dat ruimtelijk beleid wat haar betreft een belangrijke rol speelt bij het realiseren van adaptatiemaatregelen. Nederland zit op dezelfde lijn. De keuze van het wel of niet stellen van minimumeisen aan ruimtelijke ordening, bodemgebruik en herbestemming vindt Nederland bij uitstek een verantwoordelijkheid van de lidstaten zelf.

Sectoroverstijgende uitdagingen

Klimaatverandering raakt vele beleidsterreinen. In het Groenboek komen de uitdagingen die liggen op diverse beleidsterreinen sterk naar voren. Een bovenliggende strategische visie komt minder sterk naar voren, de focus van de Commissie ligt bij het stroomlijnen, oftewel het integreren van adaptatie in de volle breedte van haar beleid, iets dat door de Commissie met «mainstreamen» wordt aangeduid. Dit betekent dat de discussie over adaptatie binnen alle EU-beleidsvelden/sectoren plaatsvindt. Nederland onderschrijft het belang hiervan, maar voegt eraan toe dat ook tussen sectoren en over sectoren heen afwegingen gemaakt moeten worden. Om de noodzakelijke strategische afwegingen te maken (bijvoorbeeld welke effecten van klimaatverandering dienen prioritair op EU-niveau aan de orde te worden gesteld en waarom, welke klimaatscenario's neem je als uitgangspunt en waarom, welk tijdspad wordt gekozen en waarom?) is een bovenliggende strategische visie nodig. Wat voor de ene sector positief uitpakt, kan voor de andere sector juist negatieve effecten hebben. Nederland ziet graag dat door de EU naar de intersectorale verbanden wordt gekeken bij de stroomlijning van haar sectorale beleid. De inschatting van de ruimtelijke gevolgen van sectoraal beleid via een (territoriale) effectrapportage kan daarbij een belangrijke rol spelen. Het adaptatievraagstuk zou als een eerste casus voor het toepassen van een territoriale effectrapportage kunnen dienen. Voor Nederland is het essentieel dat de Europese Commissie gedegen effectrapportages uitvoert, die aan de basis liggen van het besluitvormingsproces over passende maatregelen en eventuele nieuwe wetgeving. Toetsing op bevoegdheid en subsidiariteit is hierbij van belang.

Mitigatie en adaptatie

Nederland vindt het verder van belang dat goed wordt gekeken naar de wisselwerking tussen mitigatie en adaptatie: waar kunnen deze facetten elkaar versterken en valt efficiencywinst te halen, waar zijn maatregelen mogelijk tegenstrijdig. Zowel mitigatie als adaptatie zijn belangrijke facetten van het klimaatbeleid die ons in staat moeten stellen op een duurzame wijze met klimaatverandering om te gaan.

Multilevel governance

In het Groenboek geeft de Commissie aan dat de rolverdeling volgens het principe van «multilevel governance» nader uitgewerkt moet worden. Dit sluit goed aan bij de manier waarop Nederland tegen het vraagstuk van adaptatie aankijkt: het is een complex vraagstuk waar een rol is weggelegd voor vele verschillende partijen en waar goed moet worden gekeken naar rollen en verantwoordelijkheden het beste tot hun recht komen. Zeker bij een onderwerp als klimaataanpassing is dat belangrijk: effecten van klimaatverandering vertonen regionale verschillen en maatwerk is een vereiste. Voor Nederland is hiervan een logisch gevolg dat zij eventuele vervolgvorstellingen die voortkomen uit dit groenboek op bevoegdheid en subsidiariteit zal toetsen.

Reactie vragen Groenboek Adaptatie

1. Wat zullen de ernstigste gevolgen zijn voor het natuurlijke milieu, de economie en de samenleving in Europa?

De stijging van de zeespiegel, verschuiving van de klimaatzones en toename van de «extreme weather events» zullen ernstige gevolgen hebben voor:

- Natuurlijk milieu: verstoring van het functioneren van ecosystemen door migratie of uitsterven van soorten, introductie exoten, bosbranden, verdroging en verslechterde water- en bodemkwaliteit.
- Economie: sectoren die direct afhankelijk zijn van het weer zullen de ernstigste gevolgen ondervinden. De landbouwsector is kwetsbaar, vooral voor veranderingen van de bodemkwaliteit, waterkwaliteit en waterkwantiteit, de transportsector vanwege een toename van extreme weersomstandigheden en de gevolgen voor de transportinfrastructuur en de veiligheid en de recreatie/toerismesector vanwege verschuiving van klimaatzones. Klimaatverandering kan schadelijk zijn voor de werkgelegenheid in deze sectoren en de economische ontwikkeling in het algemeen. Verder kunnen de kosten van adaptatie een groot beslag leggen op de Nederlandse nationale middelen. Afgezien van het feit dat er negatieve gevolgen zijn voor de landbouw, kan klimaatverandering op Europese schaal ook kansen bieden voor deze sector.
- Samenleving: maatschappelijke ontwrichting. Dit is vooral aan de orde wanneer de veiligheid en gezondheid in het geding zijn. Dit is het geval bij overstromingen en wateroverlast in stedelijke gebieden, lange perioden van droogte/warmte, verspreiding van virussen en indien transportnetwerken falen. Migratie vanuit kwetsbare gebieden kan op gang komen.

2. Welke van de in het Groenboek en de bijlage daarvan genoemde negatieve gevolgen van klimaatverandering zijn voor u het meest relevant?

Veranderingen waardoor de veiligheid van mens en kapitaal in laaggelegen gebieden worden bedreigd hebben prioriteit. Het meest relevant is daarom voor Nederland de zeespiegelstijging in combinatie met hogere rivierafvoeren, waardoor de overstromingsrisico's in het rivierengebied en

in de kustgebieden toenemen. De toenemende kans op weersextremen versterkt de noodzaak om maatregelen te treffen.

3. Zijn er nog andere belangrijke gevolgen van klimaatverandering die aan de orde dienen te komen? Zo ja, welke?

- Het is wenselijk om meer zicht te krijgen op de indirecte effecten van klimaatverandering, zoals de effecten van de zeespiegelstijging op waterafvoer van de rivieren. Als de zeespiegel stijgt heeft dat effecten op de afvoer mogelijkheden van rivieren. Hierdoor zal landinwaarts meer verzilting optreden.
- Intersectorale relaties zijn nog onvoldoende in beeld gebracht (zie vraag 8).
- De aandacht voor synergie en conflicten tussen adaptatie en mitigatie opties kan sterker. Een voorbeeld van een conflict is dat door gebrek aan water in met name het zuiden van Europa vaker zout water zal moeten worden omgezet in zoet water. Dit kost veel energie en veroorzaakt extra CO₂-uitstoot. Voor een voorbeeld van synergie, zie vraag 16.
- De invloed van klimaatverandering op het gedrag van mensen, oftewel het sociale aspect (people)

4. Wordt de urgentie van adaptatie in Europa in het Groenboek voldoende belicht en benadrukt?

Ja, Nederland is van mening dat in het Groenboek de urgentie van klimaatadaptatie helder verwoord is.

5. Welke rol dienen de EU-, de nationale, de regionale en de plaatselijke autoriteiten en particuliere sector te spelen?

EU

De EU zou vooral een rol moeten spelen in het stimuleren/faciliteren van de discussie over adaptatie in Europa, in het op orde maken van haar eigen (EU) beleid (stroomlijnen), in kennisontwikkeling/uitwisseling en het opstellen van best practices, het adresseren van grensoverschrijdende opgaven, het wegnemen van eventuele belemmeringen in communautaire regelgeving in het nemen van maatregelen en coördinatie van adaptatiemaatregelen bij een grensoverschrijdende aanpak waar dit een toegevoegde waarde heeft. Voor water wordt dit al ondervangen door bestaande richtlijnen.

Nationale overheid (rijksoverheid)

De rol van de rijksoverheid is kaderstellend: zij heeft de verantwoordelijkheid om de Nederlandse samenleving bewust te maken van de gevolgen van klimaatverandering en hun impact op de samenleving. Naast bewustwording stimuleert het Rijk een actieve bijdrage van partijen bij klimaatadaptatie. Deze transitie kan in gang worden gezet en gehouden door:

- het ontwikkelen van een lange termijn visie op adaptatie;
- een nationaal kader op te stellen, waarbinnen regionale en lokale overheden ruimte hebben om een klimaatbestendiger inrichting te bewerkstelligen;
- het inzetten op bewustwording en kennisontwikkeling;
- de aanpassing of invoering van instrumenten te ontwikkelen, stimuleren of faciliteren, bijvoorbeeld via het uitvoeren van voorbeeldprojecten en pilots.

Regionale overheden (provincies, waterbeheerders) en lokale overheden (gemeenten)

De rol van regionale overheden (provincies, waterbeheerders) en lokale

overheden (gemeenten) is erg belangrijk. Aanpassing vraagt bij uitstek om regionale/lokale oplossingen: aanpassing aan klimaatverandering vereist maatwerk en dat kan bij uitstek op deze schaalniveaus geleverd worden. Regionale/lokale overheden geven daarmee concreet vorm aan adaptatie. Het is van belang dat de regionale/lokale oplossingen passen binnen een regionaal en nationaal overstijgend kader. De wisselwerking tussen verschillende schaalniveaus is in het kader van adaptatie essentieel.

Het regionaal niveau vormt bij uitstek het platform voor het koppelen van kennis en ervaring en voor het bij elkaar krijgen van partijen die een innovatieve aanpak in concrete projecten willen toepassen. Op lokaal niveau wordt de doorwerking van de strategieën op de hogere schaalniveaus concreet.

Particuliere sector

Voor een succesvolle aanpassing aan klimaatverandering is de rol van de particuliere sector cruciaal. Zonder hun medewerking en innovatief vermogen zal aanpassing nauwelijks van de grond komen. Samenwerking tussen private en publieke partijen is onontbeerlijk.

6. Welke economische, maatschappelijke en milieueffecten van klimaatverandering dienen prioritair op EU-niveau aan de orde te worden gesteld?

Economische effecten

De landbouw is kwetsbaar voor klimaatverandering. Bij vraag tien staat de Europese rol verwoord. Daarnaast kan de EU een rol spelen bij de klimaatbestendigheid van de internationale transport- en energienetwerken. Deze netwerken zijn cruciaal voor het economische functioneren van de lidstaten.

Maatschappelijke effecten

Wat betreft de maatschappelijke effecten zouden de inspanningen van de EU moeten liggen bij veiligheid (bijvoorbeeld overstromingsgevaar) en gezondheid (verspreiding ziekten, virussen) van EU-inwoners. Op deze gebieden bestaan al de nodige richtlijnen. De opgave zal zijn adaptatie aan klimaatverandering in bestaande richtlijnen te stroomlijnen.

Milieueffecten

Prioriteiten op het gebied van het milieu moeten liggen bij het gezond functioneren van ecosystemen/natuurgebieden zodat deze ecosystemen voldoende robuust en flexibel zijn om de gevolgen van klimaatverandering op te vangen. Daarbij zou de EU een rol kunnen spelen bij het verbeteren van de internationale verbindingen (connectiviteit) tussen natuurgebieden (bijvoorbeeld binnen het Natura 2000 netwerk). Daarnaast kan de EU in haar natuurbeleid meer aandacht besteden aan de functionaliteit van ecosystemen voor de samenleving. Natuurrijke en landschapsvormende processen kunnen bijdragen aan de klimaatbestendigere inrichting. Het Groenboek besteedt reeds aandacht aan «soft measures» en de rol van natuurlijke processen voor adaptatief vermogen van regio's.

7. Zijn er, afgezien van de belangrijke prioritaire aspecten die in het kader van de vier actiegebieden worden omschreven, nog andere, ten onrechte veronachtzaamde Aspecten? Zo ja, welke?

Nee, Nederland vindt dat de Europese Commissie met het beschrijven van de vier actiegebieden in het Groenboek volledig genoeg is.

8. Biedt paragraaf 5.1. een juist en volledig overzicht van de behoeften en beleidsprioriteiten inzake vroegtijdige aanpassingsmaatregelen die op EU-niveau moeten worden genomen dan wel gecoördineerd?

Nederland is van mening dat datgene wat hier beschreven wordt een heel goede eerste aanzet biedt voor een discussie en verdere uitwerking. Of hiermee ook alles gedekt is, is nog moeilijk te zeggen, ook omdat de concrete activiteiten om integratie van aanpassingsmaatregelen te bereiken nog grotendeels ontbreken. Nederland beveelt aan om te onderzoeken of binnen bestaande budgetten adaptatie als een specifiek geoormerkt onderdeel kan worden opgenomen. Nederland deelt de zienswijze van de Commissie dat financiële ondersteuning van het adaptatiebeleid in bestaande EU-programma's gevonden moet worden.

9. In welke zin dienen de beleidsprioriteiten in de diverse sectoren te worden bijgesteld? Welke beleidsaanpak is vereist op nationaal, regionaal of plaatselijk niveau? Waar bestaat er behoefte aan een Europees optreden?

Bijstelling beleidsprioriteiten

Energie

Er zou ook aandacht moeten worden gegeven aan energiezekerheid (aandacht voor problemen als een tekort aan koelwater voor elektriciteitscentrales, een piekbelasting van het stroomnetwerk als gevolg van veelvuldig gebruik van airco's) en aan de gevolgen van de toename van biomassaproductie voor ecosystemen, biodiversiteit, voedselproductie en prijzen. Daarnaast is Nederland van mening dat er meer inzicht moet komen in de relatie tussen aanpassingen van gebouwen aan klimaatverandering en vermindering van energieverbruik alvorens de richtlijn energieprestatie gebouwen te herzien. Vóór een eventuele herziening van de richtlijn acht Nederland het ook noodzakelijk te onderzoeken of de richtlijn energieprestatie gebouwen het beste instrument is om het probleem aan te pakken.

Water

Het Groenboek zegt dat de voorgestelde wetgeving voor beoordeling en beheersing van overstromingsrisico's prioriteit geeft aan «zachte maatregelen»: maximaal gebruik maken van natuurlijk processen (wetlands, retentie, watervasthoudend vermogen van de bodem), duurzaam landgebruik en ruimtelijke ordening. Dit lijkt in tegenspraak te zijn met het in maart 2007 bereikte akkoord over de nieuwe richtlijn voor hoogwaterbescherming. Deze vraagt wel nadrukkelijk aandacht gevraagd voor «zachte» maatregelen maar geeft er geen prioriteit aan. «Harde» waterkeringen, zoals dijken, zijn voor Nederland juist erg belangrijk. Deze zijn in Nederland en op vele andere plaatsen in Nederland onmisbaar. Daarom zou er ook prioriteit moeten worden gegeven aan «harde» maatregelen.

Ecosystemen en biodiversiteit

Nederland is zeer verheugd dat in het Groenboek aandacht besteed wordt aan het belang van ecosystemen, biodiversiteit en ecosysteemdiensten in relatie tot klimaatverandering. De mens is juist voor zijn welvaart en welzijn afhankelijk van biodiversiteit, natuurlijke hulpbronnen en de stroom van maatschappelijke diensten die ecosystemen ons leveren. Belangrijk is dat ecosystemen voldoende robuust en flexibel zijn om de gevolgen van klimaatverandering op te vangen. Op Europees niveau betekent dit dat deze robuustheid en flexibiliteit voor het Natura 2000 netwerk verzekerd moeten zijn. Dit dient in het kader van de review van de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn onderzocht te worden of op de politieke

agenda geplaatst te worden. In het bijzonder is hier het verzekeren van de connectiviteit van het Natura 2000 netwerk aan de orde.

Ook buiten de beschermde gebieden op het platteland en in het mariene milieu is de kwaliteit van ecosystemen, hun veerkracht en functionaliteit van groot belang. De Commissie geeft weliswaar het belang aan van gezonde ecosystemen en ecosysteemdiensten, maar geeft nog geen concrete maatregelen hoe deze ecosysteemdiensten duurzaam benut kunnen worden. Nederland pleit voor ruimere aandacht voor dit thema, door de ontwikkeling van indicatoren en monitoring en modellering van effecten van klimaatverandering. Nederland vindt het verder van belang dat in internationaal verband wordt ingezet op het creëren van nieuwe, duurzame markten voor biodiversiteit en ecosysteemdiensten waarbij ook de mogelijkheden worden onderzocht om een (financieel) compensatie-instrument te ontwikkelen en in te zetten.

Transversale thema's

In het Groenboek wordt hier voorgesteld om de Richtlijn Strategische Milieubeoordeling te wijzigen om de klimaatbestendigheid van plannen en grote projecten te beoordelen. Daarbij legt de Commissie een relatie tussen de strategische milieueffectrapportage (SMER) en het internaliseren van milieukosten. Deze plannen van de Commissie met betrekking tot de milieueffectrapportage (MER) en de SMER en de internalisering van milieuschade kunnen vergaande gevolgen hebben, en zijn voor de Nederlandse regering moeilijk te beoordelen zonder een nadere toelichting van hetgeen de Commissie beoogt. Nederland verzoekt om een nadere onderbouwing.

Beleidsaanpak op nationaal, regionaal en plaatselijk niveau

Zie vraag 5

Behoeftte aan Europees optreden

Zie vraag 5.

10. Hoe kunnen het landbouw- en het visserijbeleid van de EU worden aangepast om deze sectoren te helpen bij de aanpassing aan de effecten van klimaatverandering? Wat zijn de vermoedelijke gevolgen van klimaatverandering voor de handel in landbouwproducten?

Landbouw en plattelandontwikkeling

Landbouw kan een bijdrage leveren aan het klimaatbestendig maken van een gebied. Dit kan enerzijds door het stimuleren van een meer duurzame landbouw die actief gebruik maakt van ecosysteemdiensten waaronder een duurzaam bodemgebruik. Anderzijds kan dit door het leveren van diensten van de landbouw aan de maatschappij, zoals bijvoorbeeld waterberging. Ook kan de landbouw overschakelen op andere landbouwgewassen. Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid kan hierin een faciliterende rol spelen met name via de tweede pijler van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB). Nederland steunt het idee van de Commissie dat de health check van de GLB in 2008 een gelegenheid biedt om te onderzoeken hoe de aanpassing aan klimaatverandering (productieprocessen, gebieden, ecosystemen en habitats) beter in de landbouw ondersteuningsprogramma's kan worden geïntegreerd.

Zeeën en visserij

Integratie en coherentie nastreven tussen op zee van toepassing zijnde wet- en regelgeving. Nederland vraagt zich hierbij af of er op dit moment

voldoende kennis is over de relatie tussen klimaatverandering, het functioneren van mariene en zoetwaterecosystemen en visbestanden.

Handel

De handel in agrarische producten zal veranderen. Hoe is nog onduidelijk, maar de vraag naar biobrandstoffen aan de ene kant en de noodzaak voor voedselvoorziening aan de andere kant zal naar verwachting een belangrijke rol gaan spelen. Veel hangt af van de ontwikkeling van nieuwe rassen (zowel plantaardig als dierlijk) en het aanpassingsvermogen van regio's.

11. Hoe kan de EU zich solidair tonen met de regio's die het meest van de gevolgen van klimaatverandering te lijden hebben?

Als het gaat om regio's binnen de EU:

- stimuleren van uitwisseling van kennis tussen regio's;
- mogelijkheden vergroten om via de bestaande EU fondsen adaptatieprojecten/beleid van lidstaten te cofinancieren (bijvoorbeeld de EU-structuur- en cohesiefondsen, Plattelandsontwikkelingsprogramma's).

12. Hoe kan een collectieve Europese actie de Europese kustgebieden helpen om de effecten van de zeespiegelstijging het hoofd te bieden?

Datgene wat nu gebeurt op EU-niveau is toereikend. Tussen lidstaten is er al jarenlang een intensieve samenwerking met de buurlanden, zowel bilateraal als in de Integrated Coastal Zone Management Group (op basis van een Europese aanbeveling). Het onlangs vastgestelde Europese wettelijke kader, namelijk de EU hoogwaterrichtlijn, geeft daarnaast voldoende waarborg voor een goede samenwerking met de buurlanden in de toekomst (in stroomgebiedcommissies).

13. Hoe dient in het volksgezondheidsbeleid van de EU rekening te worden gehouden met de gevolgen van klimaatverandering?

- stimuleren dat wordt voldaan aan de randvoorwaarden voor een goed leefklimaat. Bestaande richtlijnen op het gebied van milieu worden reeds geïmplementeerd.
- daarnaast kan de Commissie mogelijkheden bieden om projecten die het leefklimaat verbeteren (groenere steden, klimaatbestendig bouwen, etc.) via bestaande programma's te stimuleren.
- via onderzoeksprogramma's stimuleren dat meer kennis komt over de gezondheidseffecten van klimaatverandering.

14. Welke invloed zal klimaatverandering hebben voor de toekomstige energiemix van de lidstaten en voor het Europese energiebeleid?

De toekomstige energiemix zal door verdergaande broeikasgasemissiedoelstellingen van de EU minder gebaseerd zijn op fossiele brandstoffen zoals kolen of gas en meer op niet fossiele brandstoffen zoals renewables (energie uit wind, water of biobrandstoffen (hierbij spelen duurzaamheidsaspecten een belangrijke rol) of op fossiele brandstoffen in combinatie met afvang en opslag van CO₂). Daarnaast kan niet geheel worden uitgesloten dat nucleaire brandstof de komende jaren tijdelijk als overgangsbrandstof wordt gebruikt door sommige lidstaten. Los hiervan is en zal energiebesparing een sterke maatregel blijven om de negatieve gevolgen van het gebruik van fossiele brandstoffen te beperken.

Nederland verwacht aan het eind van dit jaar een beleidsadvies over de toekomstige energiemix, opgesteld door de Algemene Energieraad.

15. Rangschik elk van de onder de vier actiegebieden genoemde opties in een van de volgende drie prioriteitsklassen:

- a) Uiterst urgent: dient met voorrang door de Commissie ten uitvoer te worden gelegd.**
- b) Uitvoering door de Commissie wenselijk (lage prioriteit).**
- c) Uitvoering door de Commissie niet noodzakelijk.**

Nederland vindt het moeilijk om in dit stadium aan te geven wat de prioritering van de opties is, maar kan bij de beantwoording van deze vraag in algemene zin hierover het volgende opmerken:

Voor pijler 1 geldt dat de urgentie wat Nederland betreft ligt bij integratie van aanpassingsmaatregelen (optie 1) in bestaande en toekomstige wet- en regelgeving, omdat bestaande EU-regelgeving kan knellen met de ontwikkelingen binnen lidstaten. Het stroomlijnen van financiële programma's (optie 2) en wet- en regelgeving is daarom urgent. Ontwikkeling van nieuwe vormen van beleidsrespons (optie 3) heeft een lagere prioriteit, maar kan aan de orde zijn wanneer er behoefte aan is.

Voor pijler 2 ligt de meeste urgentie bij ontwikkelingslanden bij bevordering van de handel in duurzame goederen en diensten en minder bij buurlanden en industrielanden.

Pijler 3 en 4 zijn in hun geheel belangrijk.

16. Wat zijn de mogelijke synergieën tussen aanpassings- en bestrijdingsmaatregelen? Hoe kunnen die synergieën worden versterkt?

In het Groenboek wordt genoemd dat de focus op bosbeheer en bodembeheer zowel effectbestrijdings- als aanpassingsmaatregelen omvat. Te denken valt aan maatregelen (EU- & nationaal niveau) op het gebied van water, bodem, lucht en biodiversiteit. Versterking van die synergie kan door synergieprojecten te stimuleren. Een voorbeeld van synergie is dat landbouwgronden die door verzilting minder geschikt worden, gebruikt worden om natuurterreinen te ontwikkelen. Daarnaast valt ook te denken aan manieren van bouwen: huizen en gebouwen die goed geïsoleerd zijn, verbruiken weinig CO₂ en zijn daarnaast weerbaar voor langere perioden van warmte. Een ander voorbeeld dat ook wordt genoemd in de reactie van het Inter Provinciaal Overleg van Nederland (IPO) is de groen-blauwe dooradering in de stad. Dit zorgt voor natuurlijke koelte, voor het vasthouden van water en beter leefklimaat.

17. Hoe kunnen, in de context van het EU-beleid, bedrijven en burgers worden aangespoord om mee te doen met aanpassingsacties?

Door te laten zien wat dat adaptatiemaatregelen en -acties niet alleen op de lange termijn, maar ook op de korte termijn directe voordelen bieden voor de kwaliteit van de leefomgeving en bijdragen aan het verminderen van de risico's van klimaatverandering.

18. Hoe zal klimaatverandering de politieke prioriteiten van het buitenlands beleid van de EU beïnvloeden?

Er is allereerst een grote inzet nodig om te komen tot een internationaal regime om klimaatveranderingen tegen te gaan. Een onderdeel hiervan is een grotere inzet op het ondersteunen van kwetsbare ontwikkelingslanden. Nederland onderstreept het belang van aandacht voor de toename van ongelijkheid in de wereld als gevolg van de negatieve effecten van klimaatverandering. De minst ontwikkelde landen en de kleine insulaire ontwikkelingslanden zullen het hardst worden getroffen, onder meer omdat ze over onvoldoende capaciteit of middelen beschikken zich tegen de effecten van klimaatverandering te beschermen. Dit is één van de redenen waarom er een internationaal antwoord moet komen op het adaptatievraagstuk.

19. Welke prioriteiten met betrekking tot aanpassing aan klimaatverandering dient de EU te hanteren in haar samenwerkingsprogramma's met landen in de verschillende delen van de wereld?

Algemeen kan gezegd worden dat Nederland graag ziet dat de EU adaptatie koppelt aan ontwikkelingssamenwerking. Als de EU en de lidstaten in het kader van ontwikkelingssamenwerking investeringen doen, moeten zij daarbij rekening houden met het thema klimaatadaptatie.

Voor wat betreft de prioriteiten ligt voor Nederland de eerste prioriteit bij bedreigde regio's in ontwikkelingslanden, met name de minst ontwikkelende landen. Tweede prioriteit zijn de aan de EU grenzende landen. Partnerschappen met andere industrielanden kan ook op regionaal of lokaal niveau tot stand komen.

Inhoudelijk zijn er drie prioriteiten:

1. Het integreren van klimaatverandering in de samenwerkingsprogramma's. Het gaat om het analyseren van de risico's, het wegen ervan en het identificeren van maatregelen die de risico's beheersbaar houden.
2. Het vergroten van het inzicht in de kosten en baten van de aanpassingsmaatregelen, teneinde de besluitvorming hierover te verbeteren.
3. Het entameren van een discussie in Europa en daarbuiten over verdergaande financiering van de kosten van adaptatie in ontwikkelingslanden. Het is belangrijk dat wordt gesproken over de rol en verantwoordelijkheden van de ontwikkelde en de ontwikkelingslanden. Volgens het principe «de vervuiler betaalt» ligt het in de rede dat de Westerse landen bijdragen aan de hoge kosten voor aanpassing aan klimaatverandering waarvoor arme landen zich zien geplaatst. Doel hiervan is te bereiken dat zowel ontwikkelde landen als ontwikkelingslanden een evenredige en rechtvaardige bijdrage leveren aan adaptatie.

20. Wat zijn de belangrijkste troeven en hindernissen voor aanpassing in de verschillende delen van de wereld?

Hindernissen

Landen beginnen de risico's van klimaatverandering voor ontwikkeling te begrijpen. Echter, niet alle landen geven aan klimaatverandering de nodige prioriteit. De grootste hindernissen zijn gebrek aan kennis en informatie, onvoldoende communicatie en gebrek aan capaciteit. Ook is nog onvoldoende duidelijk wat aanpassingen kosten en kunnen opleveren, teneinde overheden in beweging te krijgen bepaalde maatregelen door te voeren.

Troeven

De mogelijkheid om onder de «United Nations Framework Convention on Climate Change» (UNFCCC) de financiële bijdrage aan adaptatie in ontwikkelingslanden te vergroten, middels de heffing op «clean development mechanism» (CDM) in ontwikkelingslanden, de aanwezige kennis in Nederland op het gebied van adaptatie, door Nederland gesteunde ontwikkelingsprogramma (vanuit specifieke omstandigheden het probleem aan de orde stellen en uitvergroten: van risico's voor toegang tot drinkwater aan de kust naar een robuust geïntegreerd kustwaterbeheer). Daarnaast wordt met andere landen samengewerkt op technisch vlak. Bijvoorbeeld met de Verenigde Staten n.a.v. de schade die was ontstaan door de orkaan Katrina, waarbij Nederlandse bedrijven hun adaptatiekennis inzetten

21. Wat is de beste manier om het externe optreden van de EU robuuster te maken ten aanzien van klimaatverandering?

De EU en de lidstaten dienen bij investeringen in partnerlanden rekening te houden met de gevolgen van en voor klimaatverandering. De EU gaat in dialoog met ontwikkelingslanden hoe adaptatie geïntegreerd kan worden in sectorbeleid en in «Poverty Reduction Strategy Papers» (PRSP's).

Juist in ontwikkelingslanden is de gezondheid van ecosystemen essentieel voor het vermogen van een land om zich aan te kunnen passen aan klimaatverandering. Via productie- en consumptiepatronen oefenen EU-landen invloed uit op de toestand van de ecosystemen in ontwikkelingslanden. Het is daarom van belang toe te werken naar duurzaam gebruik van biodiversiteit en natuurlijke hulpbronnen. Op mondiale schaal is het Verdrag inzake Biologische Diversiteit (CBD) hiervoor een belangrijk forum.

22. Waarin bestaat de eventuele toegevoegde waarde van EU-actie in vergelijking met andere internationale initiatieven zoals bv. het UNFCCC en de multilaterale financieringsinstrumenten?

De problematiek is zó groot en kent zoveel verschillende aspecten dat meerdere actoren noodzakelijk zijn, te meer daar het oogmerk mainstreaming is. Dus ook stroomlijnen in de relatie tussen de EU en de ontwikkelingslanden.

23. Bestrijken de opgesomde onderzoeksgebieden tezamen de belangrijkste hiaten in onze kennis? Indien niet, vermeld de ontbrekende gebieden.

Nederland verwelkomt de aandacht voor kennisontwikkeling. Het belang van betrouwbare wetenschappelijke gegevens voor de ontwikkeling van klimaatbeleid is evident.

De opgesomde onderzoeksgebieden geven een goed overzicht van de belangrijkste kennishiaten. Het onderzoek dat wordt genoemd naar kustbescherming vindt Nederland niet gewenst, aangezien dergelijk onderzoek al valt onder de EU-hoogwaterrichtlijn.

Additionele kennisvragen kunnen zijn:

- Onderzoek naar de klimaatbestendigheid en flexibiliteit van het Europese beleid;
- Onderzoek naar institutionele aspecten van adaptatie («multilevel governance»);

- Onderzoek naar de relatie van klimaatbeleid, klimaatonderzoek, internationale verdelingsvraagstukken en ontwikkelingssamenwerking;
- Onderzoek naar specifieke adaptatie opties, bijvoorbeeld het omgaan met (de toenemende kans op) droogte en waterschaarste in landbouw, natuur en ecosystemen. Of aandacht voor de sectoren bouw, transport, infrastructurele ontwikkeling en het stedelijk gebied;
- Onderzoek dat gerelateerd is aan de koppeling tussen effecten en concrete praktijk van klimaatbestendig bouwen/inrichten;
- Gedragsonderzoeken aan de hand van vragen als: laten mensen eerder de auto staan ten behoeve van klimaat?;
- Onderzoek naar gevolgen voor de scheepvaart (per stroomgebied);
- De relatie tussen klimaatverandering, het functioneren van mariene en zoetwaterecosystemen en visbestanden;
- Wat betekent klimaatverandering voor de ruimtelijke inrichting van Europa, en de daarmee samenhangende sociale en economische aspecten?

24. Welke zijn de vijf belangrijkste onderzoeksgebieden die als prioritair moeten worden aangemerkt?

- verbetering van de fundamentele inzichten in en voorspelling van klimaateffecten in Europa;
- verbetering van de toegang tot bestaande gegevens;
- opstelling van een vier- a vijfjarig synthese verslag;
- ondersteuning – in samenwerking met de private sector – van onderzoek inzake de aanpassing van bedrijven, diensten en industriële sectoren;
- uitvoering van onderzoek naar de bestaande en toekomstige plannen.

25. Hoe dienen onderzoekresultaten bekend te worden gemaakt en beschikbaar te worden gemaakt voor beleidsmakers en voor het brede publiek op plaatselijk, nationaal, EU- en internationaal niveau?

Uitwisselingsprojecten tussen beroepsgroepen in verschillende regio's, uitwisseling tussen regio's waarbij de ene regio nu al het klimaat heeft dat in een andere regio wordt verwacht, via gebruik van brochures, internet, conferenties en bestaande kanalen, zoals werkgroepen en expert-bijeenkomsten en het vroegtijdig betrekken van belanghebbenden.

26. Voorziet het Groenboek in voldoende participatie van de diverse belanghebbende partijen bij de omschrijving en tenuitvoerlegging van de aanpassingsmaatregelen van de EU?

Dit hangt af van de invulling van de Europese adviesgroep (zie ook vraag 28).

27. Dienen belanghebbende partijen in de buurlanden van de EU en in andere regio's bij dit proces te worden betrokken?

Alleen als dit relevant is voor het betreffende beleidsterrein, bijvoorbeeld als er grensoverschrijdende zaken spelen.

28. Zal de instelling van een Europese adviesgroep voor aanpassing nuttig zijn bij een verdere verkenning van mogelijke EU-acties met betrekking tot de effecten van klimaatverandering? Zo ja, op welke specifieke gebieden dient een dergelijke adviesgroep zich dan te concentreren?

In het Groenboek wordt overwogen om een Europese adviesgroep (*European Advisory Group for Adaptation to Climate Change*) in te stellen. Nederland ondersteunt de instelling van deze groep en haar voorgestelde rol: het organiseren van de dialoog en de ontwikkeling van een overkoepelende visie of advies op het gebied van kennis, beleidsontwikkelingen, betrokkenheid sectoren of bewustwording maatschappij. Daarnaast vindt Nederland ook dat de adviesgroep nuttig kan zijn bij een verdere verkenning van mogelijke EU-acties met betrekking tot de effecten van klimaatverandering. Het zou nuttig zijn als de adviesgroep zich buigt over gewenste EU-acties. De nadruk zou enerzijds moeten liggen op sectoroverstijgende, grensoverschrijdende zaken en intersectorale verbanden, anderzijds op het verkrijgen van meer inzicht in de termijn waarop maatregelen moeten worden genomen. De adviesgroep zou als een gezaghebbend orgaan moeten functioneren. Om dit bereiken zouden hoge vertegenwoordigers vanuit verschillende disciplines (koepelorganisaties, vooraanstaande wetenschappers, beleid) zitting moeten nemen.